१२३

श्री बद्रीनारायण

॥[illegible] महात्म्यकथाप्रारंभः

पत्रसंख्या १८

गुरुदेवसेद

पुस्तकम्

ब·मा·
१

श्रीगणेशाय नमः वन्दे श्रीनारसिंहं गुरुवरसुरमुनिश्रीकेदारगंगामार्कण्डेयाग्नितीर्थं
द्रविणदभगवत्पाददुर्गागणेशान् घंटाकर्णं च वन्दे श्रीनरनारायणौ बदरीनाथनारायणाख्य
ब्रह्मपदं स्वयोगीन्द्रकमलपदं श्रीनृसिंहं च भक्त्या धर्मज्ञानविभक्तिमार्गे [illegible]
स्तुविलरै बदर्याश्रममाहात्म्यं सारात्सारतरं महत् सनत्कुमारं देवर्षिः पप्रच्छ पुनः पुन
म् [illegible] ऋषयश्चाभक्त्यान नाचैव पुनः पुनः नारद उवाच देवाधिदेव महाविद्वन् सर्वलो
कहितेच्छया वक्तुमर्हसि मत्प्रीत्यै बदर्याश्रमवैभवं यत्र नारायणो देवस्तपः परमभास्थि
तः क्षेमं वितन्वल्लोककल्याणे सर्वामरान्वितः अचलेतेव मयानिन्ये नभपरमनधा
रिः दर्शनादेव सर्वेषां नृणां मुक्तिं प्रयच्छति यत्र सन्ति समस्तानि तीर्थानि सततं तत्र
यत्र सर्वे मुनिश्रेष्ठाः कृष्णापर्यायुताः वसन्ति सततं विष्णुरित्यं प्रीतिविहारके नम
मेव दमाहात्म्यं प्रब्रूहि नैसर्वहितेरत यस्य श्रवणमात्रेण [illegible] सनत्कु
मार उवाच साधु साधु महाभाग धर्मश्रेष्ठोसि शोभन सर्वं हि महिमा [illegible]
स्त्वेन यतः यदा श्रीकृष्णसान्निध्यं कार्यमभवत्तव नास्ति तावदेव [illegible]

ब॰मा॰
२

अस्मर्थिनेत्नीयुयाधिया सोपि लक्षासिकल्पः स्यान्नारदेनत्प्रभावतः अतिपापोपपापानि
महापापानि वाजसा भक्तबुद्धिर्नान्यगाप्रभिज्ञान्बदरी दहेत् गच्छन्बदरीं हृष्टास्वयंवश्य
पितरोगुने श्रीकृष्णनिनिलयं विशालं वैकुंठं पुण्यभोवदं बदरीदिष्ट्संकाराद्याहुः शः पुण्यसं
चयः प्राप्यते पुण्यवर्द्धमानं न कर्मणा परेस्तुभैः अहो कष्टं न कुर्वन्ति संसारोद्विग्नमान
साः वासमेव बदर्यारण्ये नारायणाश्रिये सत्यं ब्रवीमि विप्रेंद्र भुजामुद्धृत्य नान्ततं
म् बदरीवासमात्रेण पुरुषार्थः फलोभवेत् येषां नराणां सर्वाणि बदरीगोपनायवे ग
दिनानि पुराणादीनाम्काव्याविचारणा बदरी सेवनं तस्य सेवा न रायबाल्गा ग
मानरस्तह स्ते च्छेलं पुण्यं विनाश्यते गत्वा त्वत्र यदेवासौ दानं चाहवनादिकं करो
ति निष्फलं तत्स्यान्नारदेतन्न योहि तं बदरीपाणिमात्रेण वदर्यां फलनिवारणं अ
न्यत्र शाकराज्ञ कान्यायसाद्धि असम्मतान् अहत्प्यायत्र कुर्वंति वेदध्वनि महार्णि
शं कृषयस्तत्स्यूलमो तं कोटयलेनस्तुधीरिह गच्छंतं बदरीसेवाहिंहसन्निसुरार रा॰म॰
यः चिंतामणि करांतस्थं सिंधौ तं च त्यसाधिनि बदर्यां नारदी योस्मत्स्तेत्रेयेननल २

२२

पुराखलु येनत्वंनस्पृष्टाप्येवकदाचिदपिनारद नैनंजानीहिसान्निध्यंकलस्थाने
रंनरं प्रोक्तमहंश्चरोनमावीत्येहपवाघुरा ब्रह्मणाच्चपरंगुप्रविस्तनाच्चकपालिना
नदयसन्ध्यगवद्याभिआख्याब्रह्मणनारद बदरीक्षेत्रमाहात्म्यस्मरणाद्युनाबहे बद
रीबदरीत्येवंत्रिकालेनयठियोवदेत् तस्यवेदस्त्वमोराजायारोग्यकुलस्यति श्रीगतम
त्सरितीरदाचूसारस्वनोभसः नारायणाश्रमेप्राहुराकण्यव्याप्यमान्यदे विमुकेत
वनदास्यप्रयागेसमलंकृते नारायणाश्रमेसर्वजनेवस्नुश्रनुजेन्नः बदरीबासिनो
पुलबोरहाहसनासने अश्वमेधसहस्रस्यमस्यग्रुसयंछनाधिकं वेदिकाच्चनुयोनि
हाकुनिनानादिनन्यरान् बदरीवासिनंश्रेष्ठंविद्धिनारद धार्मिकान् ध्यानाचादिवि
हीनोपिबदरीवासमात्रतः श्रेष्ठंविद्धिद्विजंनिषेध्यवेदानामर्णवपारगान् यस्तुसाधनसंप
निभुरुबाधंचतुष्टये नेयाथिनानदासासिनरोनारायणाश्रमे आत्मनेश्चवदस्या
मिपरमापद्यापनयः धियासंकल्पनिहननविद्विजगदीश्वरं मुहूर्त्तेसंगमानेवा
यःस्मरेद्बदरीधिया दिनेदिनेसधन्यःस्याद्दूरस्थोप्यस्तकिल्विषः बदरीवासिनोय

ब.मा.
२

धीः लसंज्ञमात्रंज्ञेयमस्तु सोपि नश्यति भिःसमः स्थूलं सूक्ष्मं ततः सूक्ष्मेषु दं चेत्सिद्धिर्वि
धं बदरीक्षेत्रमाहुर्वैसारूप्यादिमदेकमात्र कराबाप्नुयादिपरसेवपर्यन्तं स्थूलसूक्ष्मते
तनोविशुद्धयायामेस्थूलमविद्धिमुनीश्वर आकुवेरशिलेतस्मात्ततः सूक्ष्मे महामुने त
तःसारूप्यं तीर्थावगाह्यमेतं शुद्धमुक्ते वासेष्टैर्यत्तदानातीजपहोमार्चनादिषु शु
द्धेषु मलामेतु स्थूलादीनूत्समाचरेत स्थूलादपि महायोगिन्वाराशास्यादिदेशतः
सप्तधा ताधिकेपूरायनात्र कार्याविचारणा शुद्धं तु बदरीक्षेत्रं यातु मात्यमुपेयुषाम् ऋषा
णां चैव नित्यानां जीवन्मुक्तत्वमेव हि तुल्यां जन्मन्त्यपाइस्थानमिदं मुने स्वर्गे हरे
बदर्यां तन्मनुष्यं तत्वतस्त्रिये: येवानत्सपरिग्राह्य क्लिश्यमनाष्टते तवमुक्तस्थितोदे
हृयतनेयात्यमेव हि बहुभिरिह मुनेकिंभाषितैर्विष्णुमत्किमथ भवत्त्वेव बदर्यां वा समेता
मिमतया विदधत्तु यदि भक्तिप्राप्यं तेपमुनामे भगवति करुणाधीनत्वरप्यान दृष्टाः ६०
इतिश्रीसनत्कुमारसंहितायामष्टमभागे श्रीबदरीमाहात्म्ये प्रथमोध्यायः १ नारद उवाच
नियमं बदरीवासे याशायां च महामुने वक्तुमर्हसि सर्वज्ञ सर्वं न्यहितायवै सनत्कुमारउ

राम:
२

3

ष्यते सरसां सरितां कार्यं तत्र येन सार्द्धं न चेतरैः स्वर्गसोपानमार्गो बदरीयत्र तोयेन ब्र
लाभेन कुरुक्षेत्रे गच्छन्ति पितरस्तुष्यन्ति शिरःकपालं यत्र तत्र पतितं ब्रह्मणः पुरा तत्रैव बदरी
तीर्थं स्नात्वा ब्रह्मणः पुमान् मोक्षं कृत्वा यो रपापाः सपितृत्वान यन्त्यकाले लब्ध्वैव नेनः पाप
नारदेन प्रोक्तं अथाज्ञ करणाद्यानुरुकोयत्र मिलना बद्धितो बदरीं पित्रेन नः किम्
परं वरं सद्गतिर्विशेषेण लब्ध्वा विष्णुमहर्षयाः अथ नारायणं देवं नारदं हरिरव्ययः ७
भावनीयो विशेषेण वासुदेवसमाहृतः स्वर्गं वा प्रदीपात् कार्यं पिण्डतिलानि कृत्वा नराधम
निमग्नानां स्तुगम्या बदरीभेदेन यावद्विष्णोः कलाभिः पिण्डवाणिभिः सेविकाणलयं नेनः पर्यन्तः
पूर्वं मगम्या बदरीं तां ज्ञातः स्वसमर्थयन्ति त्वं तु त्याज्या बदरीं तुहिनः दुस्त्यानां गृहस्था
नामन्ते यांवासन्नानते नासेव्यमलं पाद्गच्छन्ति पितृम्नरं वस्मरे वस्मरे यस्तु बदरीं या
शुभानवः सोऽपि ज्ञातिकल्पः स्याद्धि निमग्नो निश्चितं मनो स्वर्गे पञ्चके भगवत्तु बदरीं याति
भक्तिनः ब्रह्मज्ञानिः सह ब्रह्म: ब्रह्मासौ नाम सेवयः तावकीन्नृदेवं गत्वा हरिनारायणं
मत्ते गमात्वशा सांगेहा हेगच्छन्तदाभिभिः समः उपवासं तत्र कृत्वा श्रीमहदासरेव

ब॰मा॰
४

रेनुस्य त्वेहमेवं समाहितं गंगानीरे यथा जप्या क्षितानां मध्यतो पिवा नारायणस्यादि
कारेयान्तस्थितानगुणाधिकं जपादीनां फलं प्रज्ञानन्त्यकार्यविचारणा स्वाधिकारानुसारे
णस्वाध्यायार्चाहुतादिकम् कल्पायान्तेषु कुर्वन्ति केदारादिष्वथान्यहं शिलापुंचनमेव
तयाव्यासे देवमल्लकं मध्याह्नेपि सदा कुर्यात् स्नानादि प्रयत्नतः शालग्रामस्तु सायं
ह्नेनवनीते च नारद नैवेद्ये वादिके कार्ये निर्माल्ये न लहेरिह चाण्डस्य प्रजेनैव कार्यं ते
वा किं संशयः स्वलंच पाकजाद्यं चेद्बदरीनाथदर्शिनः विष्णोर्देवान्तराप्यहं नस्यान्भावये
दन्तरात्मना श्रीनिर्यन्याभिमानेन यस्त्यजेद्बदरीं गतः नारायणस्य नैवेद्यं स महापात
की भवेत् स्पृष्टमप्यन्नं महापातकनाशनं बदरीनाथनैवेद्यं विष्णुभक्तिप्रदायि
पि लक्ष्मीपत्राननैवेद्यं भूतान्यन्नानि वेदकः स्वीकरोमि महाविष्णुर्देवैः कथमिहोच्यते
श्रीपादसलिलं चात्र विशेषाद्धार्यं निरन्तरम् विष्णुभक्तिप्रदं नृणां त्यजन्नरकमाप्नुयात्
कथनीयं वरां विशेषाणि नन्वस्मीत्यत्र वादिकम् कुर्यात्सन्तद्वर्णेन नाम्ना चेत्तको राम:
र्तनम् सायाह्नेपि सदा कार्यं संध्याद्यं विष्णुदर्शनं कालत्रये समर्प्यैतन्नो पस्यन्देो ४

वाच वासोमात्राचयोगींइष्टिधात्रपरिकीर्त्यते नयोस्तुनियमा वैश्वयमेवसंचान्यथानैव
त् स्वबासाद्दानस्यवात्रेध्यानस्यकथंचन यानापिनरभावस्याच्छूयमानारदेशिता: नि
धर्मेष्टव्यवस्थामिवासेनावस्नमाहितः नियमाइनमाधीनिर्विशेषः स्याद्यसिनिक्रवं कं
र्मलामनसावाचानुहन्याज्जंतुमात्रकं अहिंसयास्नेधर्मोनान्यच्चलियमोपिवा अंहो
इंडनात्स्वरोरखेनरकेश्रमेत आधिपन्याभिमानार्थरइं ऐनवरेइयत् अविजंगाभिधा:
नीयोहृनरस्याद्विविक्रियम् नगच्छेन्मनसापीह गच्छन्यापानवच्युते एकादश्यांविस
वेनभोक्तव्यंमत्रुजैअवं अविजंगजानरेतीरपानीयमपिनंत्यजेत् आम्रेभूर्नगौरमि
धूपीनिवारेत्तुणि प्रणामेड्वदिष्टुभेवंगंगांचसलमाम भूमध्येचतुरंध्यानाविक्षु
हारविनिंम्य अहोलरहानेस्याहरीजाघनामेव हिल्लापंचहरेकामनीयोन्यापिगि
रीश्वर कन्याहरेयकुर्वीतिम्हत्योन्नर्गादिकंबुधः इनयावनकोचादिनद्दुरेवरगंपते स्ना
नेसंध्यादिकंकर्मनीर्थीविधिविहितंमुने गायत्रींप्रणवेनापिजपासेध्यानेउपास्यच नना
त्रुतेनमहितंशीवरर्णायमेष्मरं अहोनेरमानाहेन्यायपरिकम्पनमेहरि ते जपेच्चमंहि

ब·मा· ५ वृंदं परिक्रम्य ब्रह्माण्यापादं यास्माउपायुनम् नारायणं नरं हस्ताकुबेरं कमलामपि देव
मातरं मानस्य पूर्वं ब्रह्मतीर्थं समाप्लुतः कारक्षवह्निः शौरीशिलाम्बो गोमातृनुमास्थितः स्वाधा
दलकनेदायांवेधातुनविधानमः उपवासेन न कुर्यात् जन्मानि जन्मादिनं ज्ञानरावस्मकं
कृत्वा द्रष्टा नारायणं भक्तो यत्र पृथिव्यां देवादीन् ह्युद्ध विधिवदाचरेत् एवं कुलकपाले
स्मरेत् कुण्डे पुण्योपवायरः नाम्नायस्य सर्वे ब्रह्मलोकं याति सनातनं दृष्ट्वा च बदरीवासि
जनताद्रेस्वकालिकः वस्त्रधान्यधनादीनि भुंजीनाय न तु रितेः नीत्यानराणि स्नान्यज
दिवसेऽत्र समाहितः उपासितस्म मठे ब्रह्मनो चेत्य तीर्थमाश्रयेत् नारदीयसमं तीर्थं
त्रैलोक्यां न भविष्यति अत्र स्नातो भवेद्यस्मात् सर्वतीर्थसमाप्लुतः अनन्येन साध
नारायणमनामयम् भजते भजनीयं किमपरं तस्य विद्यते गत्वं निजगृहे पश्चा
त्मार्गे ब्राह्मीं दधिकंठनं अर्घयित्वा व्रजेत् श्रीमद्बदरीनायकायतः श्रीगन्धपर्वताद्दि
दृष्ट्वा सर्वमनेन कल्पम् सोऽस्मि त्वारदान्यत्रेदतमं तेषु यं व्रजेत् दृष्ट्वा नेन भूत्वा पाप रा·न·
रयाग्रेण पस्पानि नारायणं नरं तस्य नियमो नोच्यते मया अगच्छत् बदरी भक्तः ५

प्रभागभवेत् कश्चिन्नैर्नियमेनवासोयान्नात्र्यांमुहूर्तेन्नारद नियमेनकृतासादिस्वयमेभ्य
संभवेत् तुष्टुबुद्धिकमानोचयान्तुकालोप्रवानेय स्वेश्चिकाश्चिमिकायायगच्छामिपदरोति
ति संकल्पनप्रथिन्याचनन्याग्रवादिकान्दिजान् ध्यात्वानारायणदेवमागच्छात्मनःस्य
लाम स्तुयंहिसांमस्वछचपरान्नादिप्रातिग्रहं केचन्यविस्मागच्छहरीश्रलतामुहुर्हता
र्मनिकिदन्नयानादिग्रहोन्याप्रिसमाश्रनेन् आगच्छन्तुमामानिदोचेस्तुफले
नोनमेन स्नान्त्वावित्रुप्रसागेस्मिन्योगम्परुमास्यच शेवंप्रणम्यसंभमालंचन्
समाहितः याचाशुपोभ्यंचहोत्रस्यानेवरवानेस्पुनः प्रातःस्नात्वामहानोविकावेरी
नीमिलोअनेन् नवस्नात्वानदीनेदेवकेशवस्यप्रविर्भवेत् इपान्तुरानेनकेयाच
केभ्योकुर्यान्नितः नवस्नाधनचात्वात्राहरेणामुहामेना यच्छित्रुयातोगच्छत्र
गामृत्यमिधामपि नमस्तुवहरीनाथमुनेप्रणम्नत्रानेन आचम्यकृतेधारायांमनया
परमयाभृतः नवाजयेचद्विजपंचविशेहेवमेहरि नारायणदयासिनोप्रसीदेतिदद्वु

ब.मा. ६

विधाने अलंकारैर्विविधैः स्वर्णवस्त्रादिभिस्ततः अर्चयेच्च सुपुष्पाद्यैस्तत्क्षणि वैलिशंक
रः कृष्णिमार्गेणैवेंदिरदनुसाम्राज्यमस्तके अखंडं नमहाद्वीपदानादानंत्यमामवे
त् देवालयं प्रविश्य यात्सुगन्धिपुष्पाग्नकुरुम् प्रतिग्रहं प्रकुर्वाणाः श्रोत्रिय एव नु संशयः
प्रतिग्रहधनान्मयं व्ययीकुर्वन्नविधिङ्क्ष बदरीनाथकार्यार्थं सम्भ्रमोपमुद्दीयते नि
स्पृहः एजेयन्निखौबदरीनाथमाहरात् ब्रह्मादिभिः सह होवेन नारायणधियामुहुः
ब्रूतेऽस्मिन्निर्लिप्तदेवो नारायणो विभुः भुक्त्वा पश्चैनैव विष्णुर्योगेन कर्मसंगादि मामतः
मत्पणीनरकं वापि स्पृश्यन्नारायणं प्रभुं जानुविद्वन्समापि तिष्ठत्सु नामिनारद यत्र
कृत्वा तुल्यकायं नारायणमनामयं स्मरिष्यन्नेव नेजस्वीनात्र कार्यविचारणा आ
किरीटाग्रिमपञ्चालेनारायणमिहाहरात् पश्चान्नापिनसंसारः किंतु तत्त्वज्ञानेन
ज्ञानविज्ञानसंयुक्तं भक्तिवान्तु लभ्यते सती बदरीनाथस्यचात्र सेवकानां सदा त्यसौ प्र
चयामरं भूम्यादिमनुष्याण्वायशांसिकाः सुमजन्मसुसान्निध्यं पदं दत्त सार्वातिना
रद यावन्तो दिवसाः संति वृत्सराणां शतं कृते तावत्त्वं परिक्रम्यन तावद्बदरी राम.
पतिम् यत्किंचिदपिकुर्वाणो यज्ञकुंभापिसंस्थितः तज्जन्मकोटिपापेभ्यस्तनोद्रे(?) ६

नकृत्यत्वमात्मना। अनमेच हरिं देवं वृचिमोक्षकलौयुगे बदरीनाथमानम्यनत्वामोक्षेवली
रक्षन् सर्वधर्मविहीनोपिधन्यएवनसंशयः न्यूनत्वेविविधधर्मब्रह्मबोधादिकेनानिगम
मधिसमस्तेनत्यजेदत्रवासम् कलिभुगसमृयेनधन्यू यासकृतिःस्यादितिमेमतम्
मिशायनोनारदेनत ५२ इतिसनत्कुमारसंहितायामूर्ध्वभागेबदरीमाहात्म्येद्वितीयोध्या
यः२ नारदउवाच इदानींमदीयाकुतूहलस्याधिकस्यजगत्पतेः दर्शनादेःफलंब्रूहिता
तुभिक्षामिसत्कुरोः सनत्कुमारउवाच वस्येहिनाथजेन्द्रेनापृष्टमेनत्वयानघ दर्शना
देःफलंब्रह्मन्ब्रह्मपारंवदामनवः नारदीयपुरागतस्मापोनारायणालयं पदप्रदं
मुस्येशोहरीशेनैनतकंधरैः अहोभुराप्रवर्णोकोक्षाभक्तानामेवसर्वाहि तानितोर्थानिसेना
बानंदमेवपरंपदे विशालेभवनेविष्णोर्हरिवालाभुपास्यते श्रीमन्नारायणोसौविन्दुर्दास
नेमहाधियः ब्रह्मविष्णवादिकर्तारंप्रपपेननकंधरम् इदंमायमितिज्ञात्वेशक्तःकोपि
नविद्यते यःस्पृशेद्बदरीनाथमूर्तिंभाग्यवानोवरः सएवधन्योजीवन्मुक्तोविकारानिरि
चयेत बदरीनाथमूर्तिःद्युतिनवेकृतिनस्थधीः नस्यकिंवर्णिमाहात्म्यनत्केस्योन्यान

7

चेज्यते कर्मभिश्चसमाराध्यफलात्मायंपुरः प्रभुमान् नरनारायणाख्यानशैलयोश्च
निरंतरं शालग्रामशिलायांचसन्निधत्तेस्वयंहरिः आदिमध्यावसानेषुयोनमुनीन्द
नभ्ययसा प्रसीदन्नुपनिषद्देवीवदरीनायकेहरिम् वभंजकन्याननंशानवानकेवचा
दिकान् उर्वशीचदृशावेषदेवनाम्योमहात्मनः श्रीरामोचालकनंदायान्नृसिंहकोड
रूपवान् कुंडेनारायणाख्यानेकूर्मोप्यत्रजगत्पतिः कूर्मधारायतःप्रागाच्छिन्नम
लिप्रदायिनी छत्रनमुनिभिःसेव्यानारायणाद्याश्चिनैः वह्निर्नाथवसोर्धारा
कुंडेनारायणाह्वयं हृहवेदध्वनिश्चैवहृदयन्त्ययहेतवे ग्रहाणांविक्रमितोनवि
प्रामंत्रोमथादिभिः नान्नविष्णुप्रभावेनमंत्रादीनामनागधि नस्मात्त्वमहा
विष्णुवदरीनायकंहरिं पश्यद्दहरदृह्यर्भिमान्मृत्योर्मृतंप्रभावतः द्विविकार्द
गतेस्वयंवैरवानसमुमाहूयाह नीर्थाद्दुपरिवस्तव्येनमैर्यैर्विष्णुवल्लभैः यव
न्मेअन्नमान्येअस्त्वाराधिंमहात्मने नावदसन्नमनुष्मात्रविलीनोहहृदच्युत
कुवेराश्रमनेशायदेवनाम्यश्चद्दुर्मतिः वदरीवासमन्त्रंनफलंचासौनिर्मनाते तः

७

रपि न लिप्यते तत्त्वज्ञानी भवेदन्ते वैष्णवानामथाग्रणीः नारायणस्य देवस्य प्रसादान्ना
त्र संशयः अहो कष्टमिमं मन्ये त्यक्त्वा बदरीनाथमव्ययं देवो नरस्तु [illegible] केन मानवाधमः
कुमानुष धिक् पापिष्ठ दुष्टात्मा दृष्ट्वापि बदरीपतेः श्रेयः स्वस्यापि कुर्वाणा [illegible]
संशयः कोटिभिः स्नानभिर्वा [illegible] सेव्यं न बदरीनाथादन्यद्ब्रह्माण्ड
गोलके गर्जन्ति तावत्सर्वाणि तीर्थानि जगतीतले यावन्न दृश्यते श्रीमद्बदरीनाय
को हरिः तस्मिन् देवे महाविष्णौ दृष्टे दृष्टं न विद्यते [illegible]
तःपरं अविश्वासात्तु भाग्यानां [illegible] सारतः [illegible]
विचारणा वेदान्तज्ञ महावीर्य [illegible] नारद [illegible]
[illegible] जगत्सर्वं [illegible] नारद बदरीनाथ [illegible]
[illegible] कल्कि [illegible]
यको हरिः [illegible] जगत्यये [illegible]
भासते चराचरं [illegible] सगुणो निर्गुणश्चैव [illegible]

सनत्कुमारसंहितायामूर्ध्वभागे श्रीवदरीमाहात्म्ये द्वितीयोऽध्यायः२ सनत्कुमार उवाच
तीर्थानां शृणु माहात्म्यं सेवनात्तत्र नारदाश्रुतो आत्माविष्णुर्द्धर्मा योगिनिर्यदाः सुव्रता
हीय दर्शनात्सुगत्यसंप्राप्तिस्पर्शनान्मुक्तिरालये स्नानात्स्वर्गलोकानिर्गतिकार्या
निवारणा नित्यः कोटाकोटिकोटिर्नात्तीर्थान्यत्रापि मेरुते नत्वाप्यलूकनेदारव्यं ब्रह्मा
रव्यं चविधितिष्यते अष्टशोहिनित्यन्यत्र प्रधानान्यभिमहीनिच तीर्थानीनिजगुः केचि
कुंतयोनारदाश्रमे उर्वशीकुंडसंभूतकुल्याचान्यास्मादिर्तिःस्थता तत्रस्नात्वाचबी
त्वामंडलादूपवान्भवेत् श्चित्रदद्यादिरोगाणाप्यन्नमंडलमात्रतः स्वरूपसीरा
रोगश्च नायनेनात्रसंशयः योदेवान्नाष्टवंजस्यकूर्मधारांभुसाष्टकं सततंपिवनिश्च
रामासमसौविष्णुसमोभवेत् अग्नेर्नवनिंमुखेणतज्जलंयस्तुषापिवेत् पंचद्वार
सहयोगिसौभवेद्देवनसंशयः कूर्मधारासमंनास्तिविष्णुभक्तिप्रदंन्तृणां आपीय
तज्जलंभक्त्यापारवंडोपिभवेद्ध्रुवं नारायणवनस्येनकूर्मणाकरुणात्मना हरिणा
स्नापितासेयंविष्णुभक्तिप्रदायिनी तन्मूलकुंडं यद्देहिमार्गेयानिकदाचन तस्य
वाविष्णुभक्तिःस्यात्किंपुष्पालांछनैपरैः स्वर्गधाराभिधं तीर्थं तस्मात्कूर्मसमागतः

एकारण्यं भवतीर्थं वह्नितीर्थं च संस्तुतम् तथापि केशवेन्द्रस्य निवासेनैव महामुने तद्वै
ज्ञेयं नित्यं विष्णोर्नाम मनाग्यदि हाश्रमे वैशाखस्य प्रथमायां स्यंदेचाधमोगति वैशा
नसमहानीकाइवाश्रमे परिवस्थिते: अतस्तु नः फलं दद्याद्बदरीनायकस्तदा नारा
यणगिरौइराहच्छेभक्त्यान्तभिर्ध्वं दृष्ट्वा बदरीनाथो नरायच गिरौ तथा गंगायुलक
नेशा बदरीनायकाद्धिमो नभिन्नां नन्यद्वा भोजरजः पुंजाच्छिलाहिसा इजितायामत
स्तस्याः राजितोजगृणीयति: नमायात्तनतोन्नते हे मेलनामनुतोचये न तस्यां च नुतमा
गार्नोदृशिलोकनेरं अके कृपालवंदयासिंधुबदरीनायको हरिः तस्मात्सर्वप्रयत्ने
न बदरीमेवसंस्थितेह गोमिनेवान्यथा पुण्यं कलौ नारद निश्चितं बदरीकाश्रविश्रा
मकृदिशान्तायमेप्रभो नेवमस्तेनाधिवासे स्मिन्भवन्याइयेनेजगो इति त्रिसं
ध्यं चोपवित्रान्येदेन बदरीयतिम् आत्मोन्नसो निरातंकवासं सेवाचु नारद कामका
म्य सकुवाणेन बदरीनाथमंदिरे जपाद्धोलिजमेवश्चत्यस्तं शंकेन न फलं सक
लनिगमवेद्यं श्रीबदर्याश्रमे गांगनित्ये निभृतजालं साधवं मानतीयं विधाद
परमबोधं नित्यमानंदसांद्रं भजत नमत मर्त्यास्तेन नो भक्तिनंत्रः ५७ इति श्री

ब·मा·
९

मुने नरहोमसमीपस्थे तीर्थे तत्फलमाप्नुयात् बहुभिर्किं मुनिभिःकिंवा सर्वतीर्थेरं मयेरितं
माकरव्वारव्याश्रमान्तीर्थमश्वमेधशताधिकं बदरीनाथदेवस्य वामभागे महत्तरं इ
ह्वयो रीतिविख्यातं तीर्थमस्ति महामुने ब्रह्मरात्रमनन्तस्नानाद्धिकसहस्रकं ईद
श्रेष्ठानि मं त्राती जयन्ति इस मा भवेत् वेदधारास्वयःसाक्षाद्ब्रह्मणाहरिणावे स्नाति
मण्ड्रास्नानतःउष्णा आप्यनारंभि वनेन पयोष्णतारिकुल्याभिः पिन्डन्सन्तर्पयत्यपि अवोद
कं कुले जन्मन करोत्यन्त्र जायते वसुधारा भिरं तीर्थं हृष्ट प्रत्ययकारकं चतुर्विधफलमा
प्तिसाधनं नानास्नायः अग्निपानकिनान्तु रागान्नानमृष्टुं उर्विदवः यतीनिर्मं नित्या इल
बदरीनाथकाननया स्नात्वाधर्मशिलाइष्टे निधसानिष्कलाकृतिः उयासं मुक्ति लक्ष्मीन्मा
या सो सान्नाज्यमश्नुने वसुवर्णमके तन्नवसलसजयन्तरः विमानेनार्कवर्णेन तु वैकुंठं या
त्यसंशयम् सोमकुंडमिति ख्यातं हृष्टप्रत्ययकारकं सोमात्मकं महातीर्थं सर्वकामस
मृद्धिदं सोमेन महदर्थं हि तुष्टसत्तेव महाप्मने स्नानदिव्यनत्वसन्धाग तावस्यामि ना वु
धः इत्सन्वावदरीनाथः श्रेष्ठे सर्वे ग्रहेष्वपि कुंडस्य सोमतीर्थारान्कामी प्रदद्दतानापि
नतीर्थस्नानजप्यादिसर्वकामप्रदं न्टणां शुक्लपक्षे जपन्नत्र मासमासादि सिद्धिनेच्छ्या रामः
९

इत्तोनरशिरीष्ठाहंमेरोः साधयिष्ठिनःस्तनं स्नात्वानंतयथान्यायेकपोष्यवादिनत्रये उपा
सीतोहरिंपत्वेपूर्वकुवेरधनरंजकं विप्रास्तस्यमहातनःस्वर्गविमुखस्यज्ञनार्दनात् लेभोपि
वरीनायमचयेताकुसमाहितः ग्रसन्नोधनदोइद्यात्मा याराणवान्मृदादिकं नत्सर्व
स्वर्णतामेतिन्नूनमेतन्मयोदितं अस्मिन्नन्यानिचक्राणितज्ञाज्ञातिधनंमहत् अ
भीष्मन्वेवहीनःस्यात्कुवेराद्धनसंयुतः वैराग्यनसमंहातीर्थसेवन्स्नानमनाकुलः स्ना
त्वापूजांविभवासम्यकुंभजन्मनिहुंजन्युपम् समलक्षंजपेत्तत्रयमगवंवेदसारकं सर्व
वेदार्थगत्वज्ञोजीवन्मुक्तोभवेद्धुवं मेघसंक्रमवेलायांगंगायांस्नातिसादरं यत्रो
क्तमेवेनीर्थिनःस्वेष्टलिंगलिंगं मग्नस्तत्रसकृद्यापिनसर्पम्योनयंभवेत् इंद्रनीलं
मनोवजसाराग्नजलाहृतः काम्यानरातिवरामासाद्भक्तिदाकिमेवच देवदे
वस्यवशस्यसंशात्तज्जलाहृतः सन्यासत्ववरीभावेश्वहमुखास्याद्यतोनवेदे
ताननरस्नुत्वंयावाद्यसंपुटः स्वमेवक्षा चतुर्दश्यांनिराहारः शेवयोभ्यचयेत्नरः
पक्षोपक्षेचकासमासात्ताभ्यपारंगतोभवेत् गोसहस्रतुलाव्याप्नुयन्नपांडुरस्य

व.मा. १० नियमादिभिः एतेषांसेवनाद्देवो मुक्तोजायेतनभक्तिमान् व्यासपुस्तकपार्श्वेचसम्यक्स्ना
तोपुवासेन अच्युतमर्चयित्वाकुर्वाणोव्यासपदपाठितवान्स्मरान् नन्दसाहाय्ये द्वेश्मशः म
दैत्यानिदपारगः वेदान्तविद्यानिष्णातोविष्णोश्चपरमप्रियः त्यजन्केशवनिज्ञस्मिन्त्र्ययोगेन
समादिभिः शरीरंवदरीनाथप्रसादान्मुक्तिमाप्नुयात् महापातकपापिष्ठंवैकुंठंमहतापथा
वैष्णवेनाविनिर्गच्छन्त्यास्पन्देवनसंशयः सत्यपत्नीजनकेतीर्थेस्नात्वानत्वाजगद्गुरुन् महा
नंतरूपंध्यानंधिनिर्गच्छेद्धरिंस्मरन् गच्छन्निर्जितयात्यश्चादिमानस्थपतिष्ठते वैकुंठवासिभि
र्नीतःसर्वैनैवस्नेहोयदि अनन्तदिव्यदेहेनगच्छेद्वैकुंठमूर्जितं द्विधाधिलभतेमुक्तिंक्रमेणास
महामुने सकलजनशरण्येश्रीवदर्याश्रमेस्मिन्ननवधिकमहत्त्वेपापकान्मुक्तमाति
स्मरतुपरमनीथान्यत्नवृद्धंवेदतत्त्वंप्रणिहितनिजचेतः श्रीपतेःपीतिमिच्छन् इतिश्रीस
नत्कुमारसंहितायांस्कंदागमश्रीवदरीमाहात्म्येचतुर्थोध्यायः श्रीसनत्कुमारउवाच व
क्ष्याम्यलकनंदायामाहात्म्यमथनारद श्रद्धयाशृणुतत्त्वेनपितामहमुखाच्छ्रुतं विष्णोरल
कनंदायांवदर्याश्रमश्चमस्यच नभेदोत्रमयादृष्टोनास्त्येवकिंनारद त्र्यंगाणांभेदकृ व.मा.
न्मन्यासर्वःपंडितमानवान् यात्रादर्शनजाप्यादिफलंनैवाप्नुयान्नने वेयास्त्विदंवचः १०

ति अस्तिसत्यपदंनामतीर्थंत्रैलोक्यदुर्लभं यत्रस्नातेनसारूप्यंविष्णोर्यात्यधमःपुमान्
अहत्योपिभवेन्मुक्तोनधानंयदिरक्षति मंडलादेवदेवेशनान्यकार्याविचारणा हरेर्हरेः
समीपस्थंचक्रतीर्थंहनुमान्वः स्नात्वाद्रिनेद्रिनेजप्यान्नदर्शनमनुत्तमं मंडलाह्नमने
सिद्धमहाणाम्यकेनेनः देव्यराभसजातलभुद्वारवप्यभीमनाम पलोपियुत्तवंति
धान्यकाम्यधेनुचभक्तिनः परिकम्पजगाम्यावधाम्नस्नानस्नसमुतः चम्पकंयवदरीना
पर्वताकिराहासंजयन अष्टलसंमहालक्ष्मीवल्लभः स्वामीमंमदा पैभाग्यहाकुलेन
वर्भविश्वानिकदाचन नित्यमेवमहालक्ष्मीकिंकरीवानप्राथिनी द्वादशारित्यपर्तीयकोमला
वारेस्तमनस्र स्नात्वानिरंतोमोनेनहरहस्तामप्रकीर्तयन् आसंध्याभक्तिनम्रात्मारा
त्रेभुक्तोनवाग्यतः कवेपित्वाधृतर्नर्स्नासहस्रकिरणात्मकं नरोगस्नेजसादीप्तास्ती
तातयस्यमंडलम् श्रीनकाकोहारिंगच्छस्त्यनावत्नेधुनः अस्माकंतत्रनेनतन्मेनेदं
ध्यानाकुलः स्वर्वाणस्यसाहस्रंकीर्त्यलोकानरोभवेत् समज्जितिर्भिगुणीथकवा
हेनाचनावद एकादशामहारुद्रनिर्मितंब्रह्मतीर्थकं अस्मिनीयंहरेर्नाम्नरनाराय
णात्मकं तानिकुराडभिमितस्थानंव्यासतीर्थंचसत्तमं अनेनत्वान्नन्नतपोमिवकुंन

ब॰मा॰
११

रव्यमास्थितं नैमिषं तथा लोकपालमुमाख्यानं बदरीनाथनिर्मितं वैखानसं पाण्डवेश्वरं सार्पं च
ब्रह्मनिर्मितं योगतीर्थं भरद्वाजतीर्थं गाधिसुताह्वयम् एवमादीन्यनेकानि तीर्थानि मुनि
सत्तम अथ सा तातावृतकामी ... गायाः संनिधौ रघोः त्रिविक्रममहाविष्णुपदपंकजरजोभिः
विख्याता विष्णुगंगेयं विष्णुगर्भं नमानवा ध्यायेह बदरीनाथगंगेयं नावके हृदे गर्भं नित्यं
महाविष्णुभक्त्या परमयात्मने पञ्चाशन्मूर्तयः सन्ति तिष्ठन्ति केशवादिकाः नावकेन हृ
दे नित्यं नानेकार्थविचारणा भगीरथस्य यत्नेन कलये वेगमन्वगात् बदरीनाथप्रसादेन
मन्दाकिनीहागता स्वर्गात्स्वर्गेऽमलस्य गंगामेककलापुनः वैश्विकोऽस्मिन्महोत्सुकः
ज्ञात्वा तस्य कर्म भगीरथः ततः कृपावती विष्णुगंगा तत्रान्वहश्यमन कलाभिः संयुता तस्य
सन्तोषमुद्धारयत ततः भारतवर्षीं कृत्वा तस्यैव यस्सुदिनान्मनुः कपिलस्याश्रमयाता
ततः सागरमन्वगात् एवं भगवान्महाभागगंगेयं लोकपावनी सेवनीया प्रयत्नेन भक्त्या
बदरिकाश्रमे बदरीनाथकेस्यास्य कीर्तनात्स्यात्फलं भवेत् नरे बालकनन्दायाः कीर्तनादपि
संशयः वदन्तु दशशतास्यायस्मराणां सहस्रमपि हि तत्र रेमनी ... शावात्तु देवीयम्भूतः कथ
यितुमिह गंगातीर्थमाहात्म्यपारं कथमपि किन निवर्ण्य तत्र भावेन गच्छेत् इति श्रीमत्कु

22

वन॰
११

सिंहमानवरौद्रमेकंच आश्रमं मौरं तथा चोद्रं पौत्रमारकंचनारद सौरमं तेरकं वा रथं च नारसिंहं वा
रूपं तथा त्वनीपाद्मनरस्यां तु समेनानिमनीश्वर एतेभ्यस्तीर्थवर्येभ्य श्रेष्ठं वदरिकाश्रम तत्र
जायन्तेनाही निजसत्त्वानीरितमेथा तत्रवासो विकृतेष्यस्मादपि कीटादिजन्मनाम् तत्र नैतेतु
कीटादिमलहमो वेदपारगः यत्किंचित्क्रियमाणं हि तत्र भक्तिप्रवर्त्तिताम् वदरीनाथकोतस्मा
त्तेदेशं संश्रयेन्नरः त्वनीर्थीकरोति कृः पस्त्वादिरपिनारद देवताभ्योविशिष्येत विशाल्य
इयं तेभवेत् निमग्नस्तावके तीर्थे स्मरन्वै हन्त्यकान्नरः उद्धरिष्यति सद्यस्तान् सर्वपापप्र
पानिधेः स्वयंचजननीगर्भे नैवगच्छेत्कदाचन अत्रमग्नः स्मरन् भक्त्या श्रीमद्वदरिकाश्र
मे यत्रासौ वदरीनाथो नित्यं सन्निहितः प्रभुः तत्र तावक तीर्थे स्मिन् को नया ति परांगतिं
यास्यत्यरीयनिवेशेन चापदृश्यकेतथा तीर्थं इदे हितनःपिपिलयोरं नरं गुहस्नाव
लोकानिकेयान्सकृदप्याश्रुतोनरः गंगायमुनयोः संगमात्‌ः स्नानाद्यथा भवेत् तापस्य
तु सद्धस्य तत्र विप्रवधापहं मायजन्त्वच मेध्येन माहरेतीम कीर्त्तयेत् तावकीन तु स
तीर्थं वन्त्वा रस्यवकम् ब्रह्महत्यादिभिर्मुक्तः स्यान्मर्त्यो नैवसंशयः अस्यतीर्थस्यमा
हात्म्यं को नावक्तुमिहेश्वरः एतत्तीर्थस्य दालिततलाटोपि हरिर्भवेत् वाराहं नारसिंहा

य.मा.

१२

22

तेनोद्यामुणविधीरितं अथात्मसिंतनंचेतिज्ञाय श्रुतेचतुर्विधं गाहकृपायंनपस्यामि
वहितीर्थप्रभावतः यत्नद्यानिभयेसम्यग्नेवसंशोनिरस्तिमे यद्यहंवदरीनाथाद्री
तोगत्वातपसाहरिं अनेनाहंप्रमुच्यामिद्विजातीनोस्वधर्मतः यथाच्युत्यामिवन्हेस्त
तीर्थसेवनादहं वर्णाश्रमसदाचारान्ननथाच्युतिमामयाम् नस्याद्यायानय
ज्ञानिनोनृपांसिसमाध्रयः जीर्णेममपितृणांचस्नानेशीघ्रंकरंयथा इत्येतत्कृप
याद्रोक्तंहरिरागादपालनां तस्मादनश्रुयत्नेनस्नायात्संनमयेदपि पार्वणादृष्टक
श्राद्धाहिष्टापूर्तादिकर्मतः यत्फलंतद्भवेदत्रस्नानमात्रेणनारद अथातस्मिंस्तीर्थे
विष्णोर्नामसंकीर्तनमेवच अस्मिंस्तीर्थेप्रकुर्वाणःसद्योविष्णुप्रियोभवेत् विष्णुर्ति
ना हि मुनिश्रेष्ठो यत्रतीर्थेवसन्स्थितः किंपुनस्तत्परं हंहनिबिनितमतिमहान् वहि
तीर्थसमासाद्यनुलोदर्यः अनर्घ्येन पितृन्स्तोयिनरस्तस्यब्रह्मलोकमवाप्नुयात्
तानेनसहशेनतीर्थेदेवर्षिपितृन्नामिसम् पापनाशकरंचैवसर्वकामप्रदायकं स्ना
त्वापंचशिलामध्येवह्नितीर्थेविचक्षणाः स्यादेवदेवपूजादिइत्यकोपितसंशयः न राम:
चैववेदनिंदानः परंनास्तीहमानकम् तथावैश्वानरातीर्थोन्यत्परंभुवनमतेनहि वद १२

मात्स्ये संहितायां पूर्वभागे श्रीबदरीमाहात्म्ये पंचमोऽध्यायः ५ श्रीसनत्कुमार उवाच प्रवक्ष्ये
वह्नितीर्थस्य माहात्म्यं मुनिपुंगव श्रृणुष्वावहितोऽस्माभिः सर्वपापहितं शुभं बदरी
धर्मार्थमन्नासाधुमहत्तपः सोऽपितावह्निना भासर्वापकृत्नवेकृते दशकल्पकृत
स्याग्नि प्रवेशस्य फलं भवेत् बदरीनाथकन्नीनिमित्तं तीर्थं विनिर्मितं अन्यकल्पनं
नयनशाप्येनस्नानफलम् नहन्नात्पजपाभिस्तु वह्नितीर्थे नसंशयः वह्निनापि पुरा
स्य बदरीनाथकोहरिः अनादिनप्रसन्नाभ्युदयानसंप्राप्तिनफलं मर्त्योऽस्नानुष्ठानेन
यात्रादर्शनमेवच गंगास्नानादिकेचान्ते तेनाप्यंभवतियोति मर्त्यस्तुस्नानपूर्वेकृतंकृतं
सर्वस्नानाधिकं भवन्निमहरेमासेवरद्धयमभीप्सितं तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसर्वप्राणिनां
भावेह वह्नितीर्थस्नानंकुर्यात्स्नानमाहात्म्यमाहितः कृष्णाउतीर्थसंज्ञतंयन्नवाप्यानि
मिऽवमानं इहाइपविष्णुदेवपापसंवादमंगलः प्रःपावकमहातीर्थमर्त्यःजारण
स्थिरिष्यजेत् प्रायोपविष्टःश्रीविष्णुगंगासंगमसोभिते सपावकमहालोकमति
कल्याणंलोचनः लोकमास्थितिकल्याणेब्रह्मणासहउच्यते त्वपापर्कोनिपिंच
वननानींसन्निधाविहः जायप्रितंसंकुर्वीत पुनःसेननमएवच प्रायोपवेशानेस्ना

23

महिमानं प्रवक्ष्यामि शिलानां नारदाधुना सर्वलोकहितार्थाय सांप्रतं श्रावाहितो नरः हिर
ण्यकशिपुं हत्वा प्रह्लादमभिषिच्य च साक्षान्नारायणो देवस्तिष्ठत्यत्र शिलात्मना नृ
सिंहो भक्तकृत्यं हिरण्याक्षं निहत्य च तिष्ठत्यलकनंदायां शिलात्मा हरिरीश्वरः श्री
नृसिंह महाविष्णुशिलात्मानं प्रपद्यतः पश्यन्ति मां सदृष्टिभ्यां नत्वेनां स्तुत्वा नृप
ले: सत्यज्ञानानंतस्वात्मानं त्वा भक्तिभावने विभुं विद्युन्मेघकल्कैः परं पानिहित्य मे
धसः भक्त्या केवलया केचित्संखचक्रादिभूषितं श्रीवत्सकौस्तुभाद्यैश्च रत्नैर्भ्राजि
तं वनमालया पीतांबरेण लक्ष्म्या च शिवेन ब्रह्मणा तथा गरुडाद्यैर्मुनींद्रैश्च परि
वारैर्विराजितं स्तुवंति लोकवेदाभ्यां नमस्यंति भिरंगकैः शिलात्मनो नृसिंहस्य
पादपंकजसन्निधौ अर्धोदके तु संन्यस्य प्राणांस्त्यक्त्वा मुक्तिमवाप्नुयात् तापनीयश्रु
तिप्रोक्तमार्गेणात्र भजेन्नरः शिलाव्याजनृसिंहस्य नूनं प्रयत्नमाभवेत् धर्मम
र्थं च कामं च मुक्तिं भुक्तिं च पंचमीं अस्यैव नरसिंहस्य दयया विंदते नरः खल्पम राम.
प्यत्र वसत्वा दिव्यस्वर्गमल्लादिकं तथा बदरीवासिनो दृत्या साक्षाज्ज्यायानिमां स्वतं ९३

रीसेतुतुल्यं चैतत्क्षेत्रं त्रिभुवनेष्वपि ॥ अनेन सदृशं तीर्थं कथितं नारद नास्ति हि ॥ नारदीयस्तु
ते तीर्थं यदि पावकतीर्थतः ॥ विशिष्यते महाविष्णोर्यत्र कामाग्निः शिष्यते ॥ तस्माद्भवतो
तत्स्नेहेन मर्त्याः संसिध्यन्ति स्वच्छता शालग्रामशिला तत्र पूज्यते नीर्थे प्रयत्नतः ॥ अत्र पंचशिलानां
छेवह्नितीर्थविशेषतः ॥ तत्त्वेन वचसा पुण्यान्नजातं त्वं हि प्रकाशय ॥ अनेनि ष्ठीवना
दीनि तीर्थे नारद नाचरेत् ॥ उच्छिष्टपानं चैव मूत्रमेवाथ कर्त्तुं विदुः ॥ गोहत्या चैव रागाच्चौर्येण
स्त्रीलोभादिकृतेन च ॥ शृंगारस्त्रीकथाश्चैव त्यजेदत्र प्रयत्नतः ॥ उपानत्सहितो विप्रः स्नानं
शिलानां मध्यमाश्रित्य ॥ अपराधी भवेद्विप्रो वह्नितीर्थस्य चक्रवत् ॥ जलमात्रेऽपि हि
मग्नस्य पुनर्वैष्णवो वसस्य तु ॥ वह्नितीर्थे विशेषेण तस्मान्न ज्ञानं सेवितं ॥ तीर्थंस्य
शिला मध्ये वसन्तेव निरंतरं ॥ बदरीनायकोऽहं वो मुनिभिः आश्रितः पुरा ॥ कथितं नि
मकं कौवजेयं त्वर्जनीयान्वसन्तं नियमं ततो वह्नितीर्थमहात्म्यं पुनर्विप्र रहस्य
मेहरजय श्रीबदर्याश्रमनिवासे कल्याण सिद्धि ॥ श्रीमहाविष्णुमाहात्म्ये इति श्रीसनत्कु
मारसंहितायामूर्ध्वभागे श्रीबदरीमाहात्म्ये षष्ठोऽध्यायः ६ ॥ श्रीसनत्कुमार उवाच

व॰मा॰
२४

24

भक्तिप्रणामासाष्टांगामिहमानवः नमः श्रीमद्वाराहायदंष्ट्रोधृतभुवायच सांगमोद्धनिध्या
नेनपविनीकृतवसुधसे इतिस्तुत्वाहरिंकोलरूपास्यचाविनिर्गमे संध्यामेधजयेयाभिल
भनेचवराहभुवं पोरुषेणद्धृत्यध्यनन्माहात्म्यनेवशक्नुयात् वक्तुंवाचस्पतेन्नत्याप्पे
नन्तारहरिनंघ्रिम नारदोनिशिलायांतु बदरीनायकःस्वयं सदैवसन्निधत्तेत्रसांघिक
निमिराहरन: त्वल्लीन्येविरक्तनानित्यंबह्मवपरमपदं नि:शेषवेदसंगीतंध्याकरोमिद
यानिधिं किंनजानासिराजेन्द्र निर्मलचरणाश्रियः ब्रह्मादिविबुधैःसार्द्धं प्रशराधि
हिनिरंतरं सलेनोवंमनुजाहारवत्याप्रभिक्ष्ताः त्वारिलानहितत्याजिवदरीत्रे
यसीयतः याहियाहिवस्यारवमाश्रमंति निभापतिः अन्तकोनेनेराब्दहिष्ट्र
वदरीमरणं अत्रासरेणामेषेणाद्धद्यमासरविवदया अवापिचशिलायांतुष्ठ
प्रविष्टमध्ये वसरचिनयाद्र्द्धं विरक्तनादमननंधीः श्रोप्पत्येवनसंदेहोमध्ये
मध्येनसंशयः त्वारिलायांकटेमिन्यंवसमोवसहाकृने वदरीनायकस्तस्यदेवका
भूपत्नीभिनः नृत्यवाद्यमहादीपछत्रचामरपूर्वकेः त्वारिलामस्तकेविष्णुस्य राम
पंनोहरिप्रियां प्रमाधाहननायकनपस्तस्यागतस्मना त्वारिलायस्तकेविष्णुः २४

श्रीनृसिंहं चतुर्दश्यामभ्यर्च्य जगदीश्वरं उपोष्य भोगमवाप्नोति प्रान्ते विष्णुः लिं नृसिंहे ते तस्मा
न्नृसिंहतिथिर्वितोऽन्य कश्चन नाऽरः उपवासं चेत्याच्युत दविष्टः पसीदति शालग्राम
शिलेसम्यक्पूजितेयत्फलंविदुः इह यो वै नृसिंहस्य शिलायां तत्फलंविदुः अस्याः स
मीपे कुर्वीत क्षेत्रनामा भाग्यमिकीं शुभः जीवन्मुक्तः सविज्ञेयः इत्येतत्कथितं नारद श्री
वराहशिलायाश्चापि वसन्ति त्रैलोक्यगुरोः तिः जपन्मन्त्रं मनो रात्रौ सिद्धिं प्राप्नोति न संशयः
यस्तोरस्तुरेंद्राहिविप्रस्तद्दिनेहनये कुर्याच्चवहरी तो याकारूपंधर्मार्थकामं लभेत्
स्नेनलसवराहस्य मंत्रं जपन्नियः पुमान् स्वर्गादके तुष्टा निहत्य तिःराधान्नस्य किं
राः यस्तु नवसंघ्याध्यायनं दृष्ट्वा कोऽन्नमेरितम् जपन्नेव लभेत् सिद्धिं मनुष्योऽतसं
भावनः चिदानंदपरात्मानं भावेनार्चयत्नरः श्रीवराहविकुंठेतकाननोहादि
पासनः भाद्रादि शिलायांतु वराहमीर्थमुत्तमं तत्र स्नात्वा प्रकुर्वीत जपं येन
पुनादिकम् तेन स्नानेप्रकुर्वीत जपमासं भक्तिनम्रधीः वाराहस्य प्रसादेन वै
कुंठपार्श्वे साम्यतम् पत्रं पुष्पं फलाद्यं च वराहस्य शिलोपरि भक्त्या समर्प्य
किंचित्तदानंत्याय कल्पते सर्वोपचाराविधानेन कुर्वीत च हरिं तु नान् तेनैव

का॰मा॰
७५

25

गीं तस्य कीर्तयेमे फलं यत्रायहरनेदतं विद्यते वस्तु किंचन तस्यापि गतिनिमित्तानि
विज्ञातुं मुनिपुंगव सनत्कुमार उवाच पृष्टवत्या मित्रेंद्रेण जिज्ञासया साधु पृष्टोसि अथ
भयं च यच्छालादाने ऽभ्येत्य श्रवणागमिष्यति देवानमत्र संशोकं सर्वकामसमृद्धिदं अत्र
य शृणुष्व तो नारदेन मया प्रोदितं सर्वपापक्षयकरं यादृशं दानं मुनिपुंगव शालिग्राम
शिलादानं मध्यत्रे परिसमस्यते शालिग्रामशिलादानाद् भूदानाद्धनादरद अथ्यंते
मुक्तिमाप्नोति भुक्तिभोगान्न संशयः आदर्शं यस्तु देवाय दद्यात्प्रयतमानसः अर्धे
राशिपयागस्तु हृष्टलोकमसौ व्रजेत् आदर्शदानं सर्वेषां कर्दीपदानसमन्वितं दी
पदानफलं पूर्वं मया सम्यक् प्रदर्शितम् आदर्शं दर्शयेद्यस्तु देवस्य वदनोऽब्जे सोपि
न फलमाप्नोति साधय प्रकोपितो नारद चालयं चामरं दंडदद्वा केशं च मस्तके यस्तु
न्यापत्तिर्न्यक्षसद्यः साम्राज्यभाग्भवेत् समुत्पन्नमस्तु सर्वाहस्यात् हस्तेनैव कुंतमा
भूयात् अथवा विष्णुर्भवे शेषे नारायणं तु नेष्यते दद्यात्कस्तूरिकां यस्तु कुंकुमं
चंदनादिवा हरिचंदनं खंडं वासयिष्णोर्ई दिनो भवेत् इष्टान्भोगानवाप्येत विष्णु रा॰मा॰
सायुज्यभागपि सकरामुक्तदानादिदानादप्येतदद्भुतं अथ कुंदराजस्य इह ७५

योहरिः स्वयं शंखचक्रगदाधरः नारसिंहशिलारूपं शंखचक्रादिचिह्नितं आग्नेयोन्तु
जन्मजन्मनः स्वयमेव त्रिदशैरपि नारसिंहशिलास्पर्शमात्रादपि हतातुराः नारायणाग्र्यो
न्नतेविद्यावच्छेषनपादाग्रे नारसिंहशिलास्पर्शनदर्शनादपि स्मृता वामहस्ताहते
रूपेजितेनरश्रेष्ठता भामिनीलोकेशास्त्वापिता स्वाग्रलोचने वर्धमानाश्चने
सर्वस्तुवंनिवर्तीयानि नरसिंहप्रसादेन मनसाप्तिजगदीशितुः बदरीनाथदेव
स्य नारदेन तपोदिते मार्कण्डेयशिलायां च तनिमाने नृपाचितः आलिङ्ग्य दरिकान्ता
घनपस्तु जितमानसः तथापि ह्यपि तेनैव तु नित्यपरब्रह्म नमस्कृतः भारतस्य स्य वर्द्धस्य
भयसे श्रेयसे स्थितः मार्कण्डेयो वरं नित्यं परमात्मकीर्तने च मन्दिरे विधानपूर्व्यते नित्य
त्वया हि बदरीपतिः मार्कण्डेयशिलास्पर्शे कुरुवासुदेवमुपागतं बदरीनाथकं भगवा
भजनस्वचेतसस्तेन किंचिदिह कथयामि श्रीवत्स्या सुवेनेस्मिन्तु पतत्रे गरागमहत्व
विस्तर्योपमाने अहिपतिकमनसो श्रीमहादेवतुल्यः कथं धन्यमनुनथाकृ
स्तनोपनयानुः इति श्रीसनत्कुमारसंहितायां ... भागे श्रीबदरीमाहात्म्ये सप्त
मोध्यायः ७ नारद उवाच अथैवं पञ्चशिलाधिबदरीनाथकाययः ... 

ब·मा·
१६

16

ग्ने तु कामेन कुर्याद्दानाभिषेचनं तत्पुण्यं नैव शक्नोमि वक्तुं नारद तत्वतः नतेन सदृशो
लोके वैष्णवः सर्वसम्मतः स्नानं नगान्धेन वा विष्णोर्दत्तं स्यान्नापहारकः भागतित्वांश्चैव
स्वामिस्थानान्नारद यत्नतः किमन्यो ह्रासयेदत्र दुष्टो पकरणं कुधीः दीपनैवेद्यपूज
वैतु सोसौ धोयास्यति ध्रुवं नतेन सदृशाः पापी विष्णुद्रोहकृदप्युत तदेह च भग
वद्विष्णोर्विरथ्या त्यावनायवै गां भुवं महिषीं मर्त्यान्नन्यदा वस्तु किंचन धियात्तं
कल्पनीरं यास्तवे पापकरः परः सुभिला यं शक्र कुर्वाण विष्णो दस्त्रं निकृत्य चिर
ममेनिचकुर्वाणान्यविष्णोयो जायते कृमिः घंटाकर्णात्रिशूलेन ताडितो यन्नेनिर्गतं
नरं वर्षकोटिरसंख्यातायव्यापहरते रावधि अत्रि मा तद्विधा भिन्नमैश्वर्यमि
हलभ्यते छत्रिकाद्य गोमहिष्यादि दानतो भोगपूर्वकम् विपरीतं कथं कार्यं वद
त्वं मुनिपुंगव तस्मात्सर्वं प्रकर्तव्या ह्यानाय्येत्र नारद कल्पयंति निजं भृत्यैर्नोय
सम्प्रवर्तयेदत्र मखिलं वंशः श्रीवदर्याश्रमेशः वितरति निखिलं च याचितं काम
मिष्टं गमयति परिपूर्णं स्वंपदं वैष्णवं च इतिश्रीसनत्कुमारसंहितायां ऊर्ध्वभागे राम·
श्रीवदरीमाहात्म्ये अष्टमोध्यायः ८ सनत्कुमार उवाच केदारस्य शिवस्यात्र १६

नावस्त्रमात्रकं कस्मिंश्चित्प्राग्भवे दत्तं बदरीनायकाय वै अनेनैव स्वयं व्यासस्य तस्याश
श्रमभागे वस्त्रखण्डिकं कुरुस्व प्रसादात्याजितो धिसन् भक्त्या व्यासाय येन त्रेता ब्रह्माग
क्तिपूर्वकम् भक्त्यत्वेन व्यासाय विष्णोरन्यस्य कस्यचित् सर्वाधिपत्यं च देवत्वयचाय सम
र्पितं वांछति दिव्यकाम्यं कुवेर कोविदानी चतुर्भुजेश्वर बदरीनाथ देवस्य मन्दिरे भक्ति
पूर्वकं कारयन्ते मवं स्वहस्तिवत्स्य परमो हरिः यथा विष्णुसमो देवो न वेद स्मृतिवाक्य
के नयादीपसमं दानं नास्ति हि मम अथ्याग्निविद्यादाना यत्रदीपादयेण कर्म
णः आसन् बहुव्यर्षे देवेशो बदरीनायक प्रभुः तदेनस्मिन् लभ्यं कि नारदान्वि
चारय तत्सनोप फलं यत्के भवतां साधितं खलु तत्फलं तुलसी वासुदेव सम्प्रद
सेपरी दानाद् बदरीनाथ प्रीतो भवति नारद तुलसीपत्रवृन्दाया मञ्जिकायाः प्रदान
तः श्रीमद्बदरिकानाथ प्रसीदति नारद नतथा स्वर्णकोटीनां रत्नभारस्य चापि शान्त प्र
सीदति महाविष्णु तुलसीदामतो यथा पत्रपुष्पादि भिश्चान्यैर्माल्यकेनाप्यथ्यतो मा
सीदहरिर्नाथो निर्माणकल्याणनिधिः सर्वं नु कष्टं नाम भिन्नस्यानुकस्यच दानेनौ
मोयतलोकस्य दानात्सो बदरीपतिः गव्यं पंचकं संप्रशंसो वणिकंल्लसं नदा दुर्ग्धं

व॰मा॰ ७

27

समाश्रितः तत्रासौ कपिलो दृष्ट्वा सर्वांगो महात्मना विशालविद्यालयदायबदरीनाथ
चेतसा लोकपालमहाभागी वेयद्दत्तं तदन्तके जगृहतेंचतत्रैवनारदैतन्मयोदितं च
तथाहि महाभागा क्रोडं त्यजयन् तत्रितः श्रुत्वा लोकहिताप्तं लोकपालसमन्वि
ताः लोकपालसरस्यत्र श्रीमद्बदरिकाश्रमे लोकपालाश्रितो नित्यं सन्निधत्ते
न संशयः केदारे च शिवः साक्षान्नित्यं सन्निहितः स्वयं तस्मादत्रैव तद्भक्तैर्ज
होमजपादिकम् समाचरणीयं देवर्षिकाम्यकर्म विशेषतः कुंभस्थे केसरीज्ये च केदा
रेश्वरसदावसन् भुक्त्वा वांछितमाप्नोति तत्प्रसादान्न संशयः स्वाश्रमे तत्र तस्मात्
पः परमदुष्करं श्रीवैराग्यविवर्धनाफलायात्रसमागतः बदरीनाथदेवस्यप्रसादो
त्रशिवालये तपसा तेन संप्राप्तो ह्यचिरेणैव नारद श्रीवाक्यमेव सान्निध्यं तु दार
भ्यमहात्मने तत्त्वार्थं तादृग्वास्य विस्तारं मिमं तेजसः श्रीवाक्यमेव सन्मतः के
दारं समुपाश्रितः मार्कण्डेयसमः सिद्धो भविष्यत्येव नारद बदरीनाथदेवस्य धा राम:
म सत्यं परात्परम् निःशेषोपनिषद्गीता व्याकरोत्यत्र वै शिवः श्रुत्वा तिष्ठति चाथ ७

वर्षेसंयत्नतोमुने साक्षान्मंत्रफलत्वेनलोकानांहितकाम्यया उमयासहितःशंभुरत्रमानि
हितःसदा दर्शनात्प्राणिपानांचप्रसीदतिनिरंतरंतस्य तस्यप्रसादादासःस्यात्तेत्रैस्मिन्नि
स्तुवल्लभे निर्विघ्नोनित्यरात्रमाभक्तिश्चवर्द्धते केदारेश्वरभक्त्याहिहीनोनवर्द्धी
यते: प्रकल्पांश्रीनिमाज्ञोनिमभक्तिदानत्परोद्भवे वदरीश्वरएवात्रकेदारेश्वरकूपतः
वर्तनेनारदश्रीमान्नात्रकार्याविचारणा शैलेश्वरस्यवारेत्रप्रदेशसमयेमम प्रदक्षि
णानमस्कारपूजाद्यैःसर्वसिद्धिदं इत्तत्स्यामनेदत्रयात्रमाचारादपिध्रुवम् किंतु
नःप्रणिपाताद्यैश्चअत्रेयांपसादपि अष्टम्यांचचतुर्दश्यामाक्षायांचविशेषतः
कुर्वन्त्यत्रनियांनोमत्रमुख्येनपानकैः यात्रिषंहानरुद्रीयमन्त्रंमृत्युंजयमन्त्रः
एकादशसमावृत्त्यानित्यमेवाभिषिंचयेत् मंडलाद्राकिनीसिद्धिमन्यत्रगुरुमाज्ञया
त् चतुर्विंशतिलक्षंतुगायत्रीमन्त्रंयोजपेत् स्वर्णवर्णविमानेनसत्यलोकंसगच्छ
ति अत्यप्रफलमस्तस्यमन्त्राःसर्वसिद्धिदाः प्रयोगाश्चफलिष्यंतिवचनान्निव
नारद जपात्तेलोकपालानांस्थानात्वासरसिनारद लोकपालेश्वराभक्त्याश्चेयश्च.

ब.मा. तं धर्मपत्नीजगन्मातामूर्तिर्यादक्षसंभवा तस्यामाविरभूद्विप्रदेवोबदरिकाश्र
१८ मे नकुमेयानिदेवेशोयदाभुवनवंदितः तदायातिसुराःसर्वेऋषयश्चामितौ
जसः योजनत्रिनयांतस्यामनुष्याश्चानुयायिनः तदात्रीवर्जयंतोत्रविप्रहेऽ
हिताहूरिताः भक्त्यापरमयानित्युकुर्वंतिमर्त्यजातयः विंशत्यासहस्रागिति
हन्तुनेत्रसंशयः वसुधारागतेधर्मेप्रिनरंजगदीश्वितुः अधिकृष्णानुगाःसं
ताधर्मेहहिश्रुयांतुता। धर्मयाचामनेश्राहुःश्रीत्रियाश्रामनामये तस्मात्सर्व
प्रयत्नेनकार्यायात्रानुभिक्तितयम् सिंहस्थेऽर्केभवेद्यात्राम्रवरोभक्तनीश्वर व
28 दरीनाथदेवस्यपात्रावेस्मानिकीर्तिता सर्वाभ्युदयदात्रीयंनि श्रेयसविधायि
नी नराणामयत्नतोन्हनकासरायाक्षदरीपतेः एतांयःश्रद्धयाकुर्याद्यात्रांम
त्योमुनीश्वर आप्नोतिसोदशगुणानितरायांत्रनेसंशयः भवदीयहृदेशात्रा
नुकूपमन्तुजैरिय यात्रायत्नेनकर्तव्याभगवन्प्रीतिपूर्वकम् सिंहेकर्केह राम:
केचैषानेवशोकारंतस्थला वेश्मप्रलकततदायात्रयाम्नतोभवन्तुतेः रा १८

नादेवाश्चपश्यामुदा कचाचास्मअन्यन्निसंतोषानिसमान्कुले घंटाकर्णस
मारोप्यनस्वांशेनायेसदाशिवः श्रीवदर्याश्रमसंस्थेपालयत्यकुतोभयं कुमपंग
कणानद्यांवेदमार्गानिलंघिनां नास्तायंवदरीक्षेत्रेभुजनस्त्वागानिदायकः आज
न्मसिद्धविज्ञानःसुकोप्यस्यनिष्ठुवनात् नदोऽस्माप्यदेवेशंकलनकृत्योवस्वेवह स्वी
येजन्मजन्मवन्यकासुजनानांअविवेकिनः भक्त्यैयोवस्त्रघासेषु केशवगतमानसः वि
दधत्कुमतिमनतीवेछिनावात्मिहेतोरनतइहवदरीक्षेत्रेमुख्यंगवासं भजनमधिपिनां
कामोजनानैश्चपुत्रानगरमिलिनवर्मन्यास्तिकार्ये समवाप्य ॥ इतिश्रीसनत्कुमार
संहितायांश्रीभागवतवदरीमाहात्म्येनवमोध्यायः ९ सनत्कुमारउवाच अथातःसं
प्रवक्ष्यामिवदरीखंडमंडिते आश्रमेदशधाभिन्नाआपर्वताप्रदर्वतिर्यात्राभि
वदरीक्षेत्रेकृशिनित्यप्रति रुन्धीनश्चभवेत्सुप्रसन्नस्तनियमात्मभिः आद्या
यामलयात्रायांभगवान्वदरीपतिः वांछितानामिहार्थानांतूर्णदाताजगद्गुरुः
श्रीमायांमत्स्ययात्रायामनर्थौघनिवारणं सद्यःकरोतिदेवेशोनारदेनन्मयोदि

ब.मा. १९

नेयान्नाहत्वमयानघ बदरीनाथदेवस्यश्रीनिदग्धमदायिनी अन्याश्चबानतीर्था
निहिमालयेनानारस देवगंधर्वसिद्धाश्चयावसंख्याश्चकांचन बहुभिरहवचो
भिः किंतेनश्रीवदर्याश्चाभिमनभरिवलेस्यधामुत्तमक्षवस्थं अपरिचिंतनकं
हे मानवसभाधानानामपिपरमनवबधश्रीपतेर्यानवैव २० इति श्रीसनत्कुमा
रसंहितायांस्कंधे बदरीमाहात्म्ये दशमोध्यायः १० समाप्तम् संवत् १८९९

राम १९

स्मभृन्नम्बांच धातावैखानसेश्वरं बदरीनाथसंज्ञकं कलौ व्यापि गिरावराह नृत्यवा
बो दिव्यजोजनवेजस्वेशा न्त्यसा श्रुतं ऋत्वा दिनानि वैवस्वतोमथा हृदस्थः रामभद्राल
वोल्लवङराविज्ञेनुसाविभुः चर्विनोबदरीनाथस्तस्मात्तव अग्रस्थनी कृत्लाद्यन्योवि
वोब्रायाचावदरिकाश्रमे विष्णुभक्तिसराम्भतागानारदेयानसंशयः चतुर्विधपुम
र्थस्यविद्वत्तकरत्वपिणी नन्याज्यानुमाहेत्रणाजीदेवपुरस्कृता विमाननिवहैर्को
ती मस्यांबदरिकाश्रमे किन्नपुरुषसिद्धेर्वर्जब्रह्मेद्रादिदिवौकसां अस्यामृतवपियो
दधार्बदरीनाथचेतसा अश्वमेधसहस्रेभ्यस्तस्य भवत्यपेक्षाद्धिकं पिबेवेन्नन्यजन
न्मनेपापविहस्यान्नपानकम् निरवैनेवस्तप्रकृष्टेनकृष्णाङ्गुतोनरः तरसिंहचन्द्
द्रलामुपवा वाविशिष्यते कर्तव्यायत्नतोमृत्यैः सर्वदेवनमस्कृतां संध्यायामुत्त
व्रतश्चदेवदेवोविष्णुतिभिः किमनेदेवनाभिवेब्रह्माद्याभिर्हिनोध्वरनरसिंहसिंहा
पांचबदरीनाथमंदिरे संध्यायान्तेन्त्सवः कार्योनत्केपुरस्थानदेः शयनबोधनेच
वनयोगपरिवर्तने सर्वदेवकृतायावाभल्याकृत्यान्नरोत्तमे एतन्माहात्म्यविद
त्तुर्य वाधिनेअधिवेन्द्र पिबतोजातुविंहित्वैनंवतृष्यतिनारद एतत्रयसमाना